

**Diagnostiek en daderschap van dames in delinquentie
en daaropvolgende detentie**
Heden en verleden

Frans Koenraad

Al te gewillig liet ik mij verleiden
Tot dit bekoorlijk maar gevaarlijk spel.
Ik was te roekeloos, ik weet het wel:
Ik ben immers de zwakste van ons beiden.

Maar het besprong me, onverhoeds en snel
Er bleef geen tijd meer om het te vermijden.
Nu kan en wil ik me niet meer bevrijden:
De pijl trof doel, verraderlijk en fel.

Hanny Michaelis, 1946¹

In deze bijdrage wordt na een historische opmaat (§ 1-2), voorzien van enkele markante voorbeelden, ingegaan op het voorkomen van vrouwelijke daders in de strafrechtspleging en het gevangeniswezen in Nederland (§ 3). De strafrechtspleging is dan wel een mannenzaak, maar vrouwen worden in het strafrecht vooral genoemd als slachtoffer. Als vrouwen wel een rol als verdachte of dader spelen in het strafrecht is dat veelal in relatiedelicten, zoals in zaken van -al dan niet- fataal huiselijk geweld (§ 4). Daarom wordt, voorzien van casuïstiek, aandacht besteed aan zaken van kinderdoding (§ 5), partnerdoding (§ 6) en ouderdoding (§ 7). Het aandeel vrouwen in Nederlandse detentie is hoog in vergelijking met het buitenland. Op hun bijzondere positie wordt ingegaan in § 8. Tegen deze achtergrond wordt beschreven waaraan gedragskundig onderzoek en observatie van vrouwelijke verdachten moeten voldoen (§ 9).

1 Heimwee als inleiding

Het symposium van de FPK Assen in 2010 ging over brandstichting; dat van 2011 over gewelddadige vrouwen. Met een bijzondere groep jeugdige, vrouwelijke daders breng ik een verbinding aan tussen deze twee thema's. Daartoe neem ik u mee naar het proefschrift *Heimweh und Verbrechen* van de psychiater/filosoof Karl Jaspers uit 1909. Hij bespreekt daarin een bijzondere groep

¹ Uit: H. Michaelis, *Klein voorspel*, Amsterdam 1949.

daders, beschuldigd van bijzondere delicten. De zeven zaken van (poging tot) moord en de veertien zaken van brandstichting hebben een gemeenschappelijk patroon: het gaat steeds om jonge meisjes, een enkeling zelfs al op tienjarige leeftijd bij de ouders – veelal gedwongen - vertrokken om te gaan werken als dienstmeisje of kinderoppas. Zij waren vaak afkomstig van het platteland en vonden werk in de grote stad, ver verwijderd van het ouderlijk huis. De grootte van de afstand tot de plaats van herkomst speelde voor het ontstaan van de heimwee slechts een geringe rol.² Het verlangen naar de ouders, broers en zussen en naar de eigen vertrouwde omgeving knaagde intens en langdurig. De heimwee nam allengs toe. Karakteristiek voor de heimwee gold de schaamte om er met anderen over te spreken. De heimwee werd over het algemeen dan ook zorgvuldig verborgen.³ Deze jonge dienstmeisjes, veelal in hun puberteit, realiseerden zich dat wanneer het kind op wie zij pasten of het huis waarin zij werkten er niet meer zou zijn, de noodzaak om daar aanwezig te zijn verdwenen was en zij eigenlijk naar huis konden. Dat bracht deze jonge meisjes er nogal eens toe het kind bij wie zij oppast te doden of het huis waar ze woonden en werkten in brand te steken.

2 Enkele historische patronen

Ook recent onderzoek naar kindermoord op het Drentse platteland in de achttiende eeuw laat zien dat dienstmeisjes onder de daders ruim vertegenwoordigd zijn.⁴

Afbeelding 1

² Jaspers 1909, p. 99.

³ Idem, p. 100. Zie voorts Koenraadt 2011.

⁴ Dijkstra & Dijkstra 2011.

Gewelddadig gedrag onder vrouwelijke daders in de strafrechtspleging was schaars in de vorige eeuw, maar bepaald niet afwezig. Andere methoden bleken doeltreffend; een in het verleden veelvuldig beproefde, ja *geproefde* methode tot doding was vergiftiging. Het is wel aangeduid als een wapen dat vooral onder vrouwelijke daders favoriet was.⁵ Traag, geruisloos en vrijwel onopgemerkt kon de dader een spoor van moorden trekken, zowel binnen als buiten het gezinsverband. Twee bekende vrouwen uit de strafrechtsgeschiedenis die te boek staan als seriemoordenaars zijn de Duitse Gesche Gottfried en de Nederlandse Goeie Mie. Beiden maakten gebruik van arsenicum en konden zonder enige vorm van geweld te gebruiken hun slag slaan, waarbij tientallen, door hun toedoen zelfs meer dan honderd slachtoffers, onder wie familieleden en buurtgenoten vielen.

Terzijde zij opgemerkt dat vergiftiging als *modus operandus* van moord of doodslag in de afgelopen eeuw sterk is afgenomen. Toen ik eind van de jaren '80 de patholoog anatoom Zeldenrust⁶ na een voordracht van hem vroeg waarom vergiftiging in het strafrecht gaandeweg steeds minder voorkwam, antwoordde hij dat de samenleving jachtiger geworden is en mensen het geduld niet meer kunnen opbrengen om de werking van het vergif af te wachten. Steek- en vuurwapens zijn doeltreffender, zo betoogde hij.

De 'doodsengel' Gesche Margarethe Gottfried (1785-1831) wist in Bremen diverse welgestelde mannen te verleiden en met hen een relatie aan te gaan.

Afbeelding 2
Gesche Margarethe

Zij overleden nadat tevoren een deel van hun bezittingen bij testament op naam van Gesche was gesteld. Gesche verloor binnen enkele jaren haar eerste man,

⁵ Soyka 2005, p. 14.

⁶ Zeldenrust (1907-1990), patholoog-anatoom, was jarenlang directeur van het *Gerech-
telijk Geneeskundig Laboratorium* (later het *Laboratorium voor Gerech-
telijke Pathologie*) eerst in Den Haag en vanaf 1972 in Rijswijk.

haar vader, haar moeder, haar drie kinderen, haar broer en haar tweede man. Zij verkocht in 1825 het plotseling leegstaande huis in Bremen maar spoedig na de koop stierven ook de koper, zijn vrouw, zijn leerlingen en zijn personeel.

Ook dienstboden, pianolerares en vriendinnen, in totaal vijftien personen stierven als gevolg van het toegediende arsenicum. Langzamerhand werd duidelijk dat Frau Gottfried hier een aanzienlijke rol in vervulde en bekende zij de ene na de andere moord. Drie jaar na haar aanhouding werd ze ter dood veroordeeld en op 20 april 1831 op het schavot in Bremen door het zwaard omgebracht onder het toezien van 30.000 samengestroomde mensen.⁷ Haar Nederlandse collega leefde een eeuw later.

De beruchte Leidsche gifmengster 'Goeie Mie', haar ware naam is Maria Catharina Swanenburg (1839-1915)⁸ vergiftigde in Leiden ruim honderd personen, van wie er 27 overleden.

Afbeelding 3
Goeie Mie

Zij nam de zorg voor zieken en ouderen op zich, verzorgde hen, sloot levensverzekeringen af zodat de begrafeniskosten konden worden betaald. Zij bezocht haar slachtoffers met een pannetje soep of pap dat arsenicum bevatte. Ze vergiftigde vele mensen, onder wie zestien familieleden, zoals haar beide ouders, haar schoonzus, neef, maar ook haar buurmeisje. Het stoffelijk overschot van diverse slachtoffers werd jaren later opgegraven en daarin werden nog sporen van arsenicum aangetroffen. Zij werd in 1885 tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld.

De modus operandus bij het plegen van delicten was voor vrouwelijke delinquenten niet alleen anders, ook de berechting en de daaropvolgende detentie bleek in voorbije tijden nogal eens anders uit te pakken voor vrouwelijke dan voor mannelijke delinquenten.

⁷ Abenstein 2010, p. 86-91; Soyka 2005, p. 4-5; Wulffen 1925, p. 199-202.

⁸ Van Leyden 1935, 1994.

Onderzoek naar vrouwelijke bedelaars en landlopers die in de periode tussen 1886 en 1907 werden veroordeeld tot een plaatsing in een Rijkswerkinrichting leert dat deze verpleegden daar verbleven wegens bedelen, mannen vooral wegens landloperij. Relatief veel van deze vrouwen werden later naar een krankzinnigeninrichting overgebracht. De vrouwen bleken opvallend ouder en alleen. Zij leken veeleer uitgeput, beschadigd en afgeschreven. Een aanmerkelijk deel van hen had waarschijnlijk de extra last en het stigma van het ongehuwd moederschap gedragen.⁹

Aan het eind van de negentiende eeuw bestonden in Nederland slechts twee inrichtingen, de Rijksgestichten te Medemblik (1884) met een capaciteit van 480 plaatsen en te Grave (1898) met ruim honderd plaatsen voor rustige vrouwelijke patiënten, waar (ook) patiënten werden opgenomen wier opname was gelast door de strafrechter. De overbevolking in Medemblik had de overheid ertoe gebracht in 1898 een tweede Rijkskranksinnigengesticht in Grave te openen. Eind 1898, begin 1899 werden 104 rustige vrouwelijke patiënten vanuit Medemblik overgebracht naar Grave, patiënten 'wier ongesteldheid van zoodanige aard is, dat er geen kans op genezing bestaat, zoodat zij noch bijzonder toezicht, noch bijzondere behandeling behoeven.' Over het vertrek van deze patiënten naar Grave schreef J. Kat, geneesheer in Medemblik: "Dat wij ons wat ruimer konden bewegen, gaf wel eenigen tijd verademing, maar het vertrek der 100 rustige, goeddeels werkzame vrouwen heeft zowel den huishoudelijken dienst ontwricht, als de verpleging in de vrouwenafdeeling, die hoofdzakelijk blijvend of tijdelijk onrustigen overhield, uiterst moeilijk gemaakt."¹⁰

3 Huiselijk geweld en de rol van vrouwen daarin

Eigen aan het (onderzoek naar) huiselijk geweld is de aard van de relatie tussen dader en slachtoffer; zij delen immers een gezamenlijk gezins- of familieverband. Anders dan vaak verwacht, gelden het territorium waar dader en slachtoffer zich ophouden of de plaats delict dan ook niet als onderscheidend criterium. Recent onderzoek laat een ruim palet aan varianten van huiselijk geweld zien (zie tabel 1), maar dan blijken toch nog diverse, veel voorkomende tekorten buiten beeld te blijven, zoals de affectieve, pedagogische en /of fysieke verwaarlozing. Hierbij moet worden opgemerkt dat overmatige verwenning ook als verwaarlozing moet worden beschouwd, temeer daar kinderen in hun ontwikkeling duidelijk gestelde grenzen nodig hebben, in plaats van dat de grenzen steeds onderhandelbaar zijn dan wel opgeschoven kunnen worden.

Geschat wordt dat in Nederland jaarlijks minstens 200.000 mensen slachtoffer worden van evident huiselijk geweld, gepleegd door ongeveer 100.000 à

⁹ Weevers & Bijleveld 2010.

¹⁰ Kat 1907.

110.000 verdachten van huiselijk geweld. Ongeveer 60% van de slachtoffers is vrouw, (recentelijk bleek dit nog zo'n 84%)¹¹ en ongeveer 17% van de verdachten is vrouw. Tevens zij vermeld dat de afgelopen jaren de geschatte aantallen vrouwelijke verdachten sterker zijn toegenomen dan de geschatte aantallen mannelijke verdachten.

Tabel 1 Vormen van huiselijk geweld¹²

<i>Psychisch geweld</i>	1 Bespotten/kleineren, 2 in de gaten houden/volgen, 3 verbieden uit te gaan, 4 verbieden te praten op feestjes, 5 geen afspraak mogen maken, 6 spullen kapotmaken/vernielen, 7 dreigen verbreken relatie (partner), 8 ander psychisch geweld
<i>Lichamelijk geweld</i>	9 Dreigen lichamelijk pijn te doen, 10 voorwerp gooien, 11 slaan met voorwerp, 12 duwen/grijpen/aan haar trekken, 13 slaan/schoppen/bijten/ stompen, 14 verstikken/ wurgen/branden, 15. dreigen met mes of wapen, 16 verwonden met mes of wapen, 17 ander lichamelijk geweld
<i>Seksueel geweld</i>	18 Verkrachting, 19 seks opdringen, 20 dwingen seksuele handelingen te verrichten, 21 ander seksueel geweld

Naast de daders en slachtoffers van huiselijk geweld vergen de kinderen die er getuigen van zijn extra aandacht. Bij ruim een kwart van de incidenten van dit geweld zijn kinderen daadwerkelijk getuige geweest van het geweld, zo leert onderzoek. Zulke ervaringen zijn voor kinderen uitermate beangstigende ervaringen die op zowel korte als lange termijn diepe sporen in de vorm van (ernstige) emotionele en gedragsproblemen kunnen nalaten.¹³ Waar het gezin een plaats van geborgenheid en veiligheid zou moeten zijn, blijkt in dergelijke zaken vaak het tegenovergestelde.

4 Het voorkomen van vrouwen in de huidige strafrechtspleging

Vrijwel elke publicatie over verdachten of daders van strafbare feiten begint met de uitspraak dat mannen daarin oververtegenwoordigd zijn c.q. het groot-

¹¹ Enkele onderzoekers hebben bij brief van 28 maart 2011 bij de Minister van Veiligheid en Justitie hun bezwaren kenbaar gemaakt tegen dit onderzoek ten aanzien van 1) de omstreden methoden van onderzoek (vangst-hervangst methode en het ondervragen van een online panel), waardoor 2) de internationale vergelijking onmogelijk wordt, 3) zich een tendens tot problematische seksneutraliteit aftekent en 4) strijdigheid met verplichtingen in het internationale recht ontstaat. Tegen deze achtergrond moet de 60% niet alleen als een benedengrens maar wellicht als een onderschatting worden beschouwd.

¹² Ontleend aan Van der Veen & Bogaerts 2010, p. 74.

¹³ Ferwerda 2007.

ste aandeel voor hun rekening nemen. Toch zijn in enkele sectoren de vrouwen als delinquent ruim vertegenwoordigd: bij doding van eigen kinderen, bij relatedelicten, bij delicten in gezinsverband of in drugsgerelateerde delicten zoals drugskoerierster.¹⁴ Met een lichte toename van het aandeel vrouwen in de strafrechtspleging wordt hun arsenaal aan gepleegde delicten niet alleen groter, maar ook gevarieerder. De toename is vooral waar te nemen onder meisjes; in het bijzonder een toename van diefstal met geweld, inbraak en beroving, zij het dat de aantallen nog sterk achterblijven bij die voor jongens.

Onderzoek naar criminele carrières toont aan dat meisjes gemiddeld later beginnen (met andere woorden de aanvangsleeftijd gemiddeld genomen hoger ligt) en dat het voortduren van delinquentie relatief minder vaak voorkomt onder meisjes en vrouwen.

Europees onderzoek

Internationaal vergelijkend onderzoek binnen Europa laat zien dat gemiddeld 12 % van de veroordeelde daders vrouwen betreft. Zoals bijlage 1 laat zien, stemt het aandeel veroordeelde vrouwen in Nederland daar precies mee overeen.¹⁵

Moord en doodslag

Onderzoek naar moord en doodslag in Nederland in de periode 1992 tot 2009 leert dat het (gemiddeld) aantal zaken in deze periode afneemt.¹⁶ Aan het begin van die periode lag het aantal op ongeveer 250 zaken van moord of doodslag per jaar. Aan het eind van die periode was het aantal gedaald tot 150 per jaar.

De delicten moord en doodslag worden, evenals andere delictsoorten, in het merendeel van de gevallen gepleegd door mannen. Ongeveer 70% van alle slachtoffers van moord en doodslag en 90% van de daders zijn mannen. Vrouwen in Nederland lopen een risico van 0,8 op 100.000 slachtoffer van moord of doodslag te worden; voor mannen is dat een risico van 2 op de 100.000. Mannen in Nederland begaan bijna negen keer vaker een moord of doodslag dan vrouwen: 2,6 van de 100.000 mannen wordt dader van moord of doodslag; 0,3 van de 100.000 vrouwen begaan zo'n delict.¹⁷

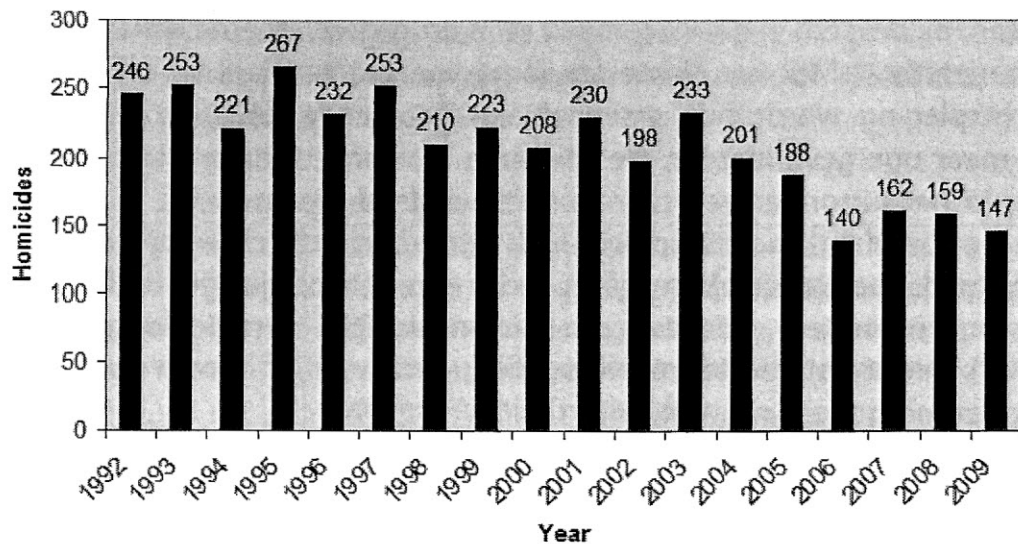
¹⁴ Janssen 1994. Zie §7. De drugskoeriersters, vormen een categorie die in 2012 door een woordvoerder van het Ministerie van Veiligheid en Justitie verantwoordelijk wordt gehouden voor het overgrote aandeel vrouwelijke gedetineerden in Nederland in detentie. Zie *De Volkskrant*, 9 augustus 2012.

¹⁵ *European Sourcebook of Crime and Criminal Statistics – 2010*, p. 195. Het aandeel vrouwelijke verdachten dat in de politiestatistiek naar voren komt, ligt iets hoger, namelijk 15% voor Europa en 14,2 % voor Nederland (p. 88-89).

¹⁶ Zie afbeelding 4, ontleend aan Ganpat & Liem 2012.

¹⁷ Ganpat & Liem 2012, p. 335.

Number of Homicide cases in the Netherlands 1992-2009

Afbeelding 4

Hoewel ook het merendeel van de fatale zaken van huiselijk geweld door mannen wordt gepleegd (82%), wordt iets meer dan de helft van de zaken van kinderdoding gepleegd door vrouwen. Het aandeel van vrouwen als daders daarin loopt sterk uiteen zoals tabel 2 laat zien. Wanneer we kijken naar de sancties die door de rechter wordt opgelegd voor moord en doodslag, dan blijkt dat het merendeel van de daders een gevangenisstraf wordt opgelegd (73%). Alleen de maatregel tbs volgde in 5% van de dodingszaken. Een combinatie van gevangenisstraf en tbs werd vooral opgelegd in zaken van fataal huiselijk geweld of seksuele doding (19%).¹⁸

Tabel 2 Doding in gezinsverband in Nederland in de periode 1992-2009 naar type

Type doding	aantal zaken	aandeel vrouwelijke verdachten
Partnerdoding	638	15%
Kinderdoding	207	48%
Ouderdoding	129	15%
Siblicide	61	3%
Familiedoding	28	0%

Het aantal zaken van fataal huiselijk geweld neemt afgelopen decennium duidelijk af, maar elke keer als het voorkomt, is dat een drama voor alle betrokkenen. Menigeen is bevreesd voor de nare, enge, uit de bosjes tevoorschijn springende, onbekende man die je van je fiets rukt, verkracht en zelfs kan ombrengen. Maar zoals § 3 laat zien, is ook het gezinsleven riskant. Partners, kinderen, en ouders,

¹⁸ Idem, p. 338-339.

lopen dus veel meer gevaar, zij het dat dit gevaar voor ieder van deze hen sterk varieert.

Terwijl geweld voornamelijk door mannen wordt gepleegd, tekent zich bij moord en doodslag een absolute en een relatieve uitzondering af. Als absolute uitzondering geldt de doding van het eigen kind en dan speciaal de doding van de pasgeborene, die overwegend wordt gepleegd door vrouwen. Hoewel het merendeel van de daders van partnerdoding mannen zijn, komen vrouwelijke daders relatief meer voor in de groep daders van partnerdoding dan in de groep daders die delicten tegen het leven van andere mensen plegen, zo blijkt uit veel internationaal onderzoek.¹⁹

Zedendelicten

In de periode 1996-2004 werden in Nederland volgens het politie-informatie systeem 32.015 unieke,²⁰ voornamelijk mannelijke personen ervan verdacht een zedendelict te hebben gepleegd. Slechts 557 van hen (1,7 procent) is vrouw.²¹

Brandstichting

Gemiddeld werden in Nederland in de periode 2000 tot en met 2010 jaarlijks 8738 brandstichtingen door de politie vastgelegd in een proces-verbaal. Hiervan werden gemiddeld 1726 (19,8 %) brandstichtingen opgehelderd; dat wil zeggen dat tenminste één verdachte bij de politie bekend is, ook al ontkennt deze of is hij/zij voortvluchtig. De verdachte is meestal man (jaarlijks gemiddeld 3006 mannen tegenover 267 vrouwen). Aangezien de dader van brandstichting om het delict uit te voeren niet fysiek sterk hoeft te zijn (een kenmerk van brandstichting) verbaast deze ruime mannelijke vertegenwoordiging onder de brandstichters des te meer.

Onderzoek naar patiënten die in 2007 onder de verantwoordelijkheid van het Forensisch Psychiatrisch Centrum Oldenkotte vielen, toont aan dat ruim 10 % van de onderzochte mannelijke patiënten tbs is opgelegd vanwege brandstichting, terwijl dit bij vrouwen in bijna één op de drie zaken het geval was.²²

Hoewel de meeste daders van brandstichting man zijn en derhalve de meeste research naar brandstichting uitgevoerd is onder mannelijke daders, blijkt uit onderzoek naar vrouwelijke daders dat zij eveneens over het algemeen alleenstaand en werkloos zijn en een beperkte scholing hebben genoten. Daarnaast zijn ze vaak lijdende aan gedragsstoornissen, is er een hoge prevalentie van persoonlijkheidsstoornissen en komen automutilatie en zelfmoordgedachten in de voorgeschiedenis van vrouwen veelvuldig voor.²³

¹⁹ Liem & Pridemore 2012; Marneros 2008, p. 213-221.

²⁰ Een persoon kon meermalen vermeld staan.

²¹ Mali 2007, p. 89-90.

²² Graat *et al.* 2011.

²³ Coid *et al.* 1999.

5 Kinderdoding

Het doden van een kind door zijn/haar ouders is een fenomeen dat welhaast instinctief angst aanjaagt en vaak leidt tot onbegrip. In voorgaande eeuwen werd filicide gebruikt als middel om de grootte van het gezin te controleren, om zwakke, abnormale en buitenechtelijke kinderen uit te roeien en om het aantal vrouwen beperkt te houden. Het doden van ongewenste meisjes is nog steeds aan de orde van de dag in enkele niet-geïndustrialiseerde landen. Tegelijkertijd is filicide ook in de rijkere delen in de wereld een belangrijke gewelddadige doodsoorzaak van beide seksen.²⁴

Neonaticide is de aanduiding van doding²⁵ van een kind door de eigen moeder binnen 24 uur na de geboorte. Hier gaat het om een delict dat, onderscheiden naar kindermoord en kinderdoodslag, in het Wetboek van Strafrecht afzonderlijk staat omschreven als een met een strafverminderende omstandigheid. Er is dan sprake van een zogenoemd geprivilegieerd delict.²⁶ Sinds de Verlichting wordt in West-Europese landen door de wetgever immers rekening gehouden met de lichamelijke en psychische belasting van de zwangerschap en de bevalling die de moeder dan net achter de rug heeft.²⁷

Met *infanticide* wordt de doding van het kind bedoeld in het eerste jaar na de geboorte. *Filicide* is een verzamelnaam voor doding van het kind door de vader of moeder.²⁸

Een belangrijk onderscheid is dat tussen de doding van het kind door de vader en/of moeder en de doding van het kind door een buitenstaander. In deze laatste categorie gaat het vrijwel steeds om een doding van het kind om seksuele motieven, waardoor het nogal eens wordt aangemerkt als een seksuele doding. Wanneer daarentegen een kind door de eigen ouder wordt omgebracht, spelen daarin slechts zelden seksuele motieven een rol.

Het strafrecht kent een specifiek delict dat wanneer het door vrouwen wordt

²⁴ Brants & Koenraadt 1998; Koenraadt & Liem 2007; Stanton, Simpson *et al.* 2000.

²⁵ De term doding wordt gebruikt om juridisch onderscheiden begrippen als moord, doodslag en dood door schuld, mishandeling de dood ten gevolge hebbend mee aan te geven.

²⁶ Art. 290 WvSr: De moeder die, onder de werking van vrees voor de ontdekking van haar bevalling, haar kind bij of kort na de geboorte opzettelijk van het leven berooft, wordt, als schuldig aan kinderdoodslag, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie.

Art 291 WvSr: De moeder die, ter uitvoering van een onder de werking van vrees voor de ontdekking van haar aanstaande bevalling genomen besluit, haar kind bij of kort na de geboorte opzettelijk van het leven berooft, wordt, als schuldig aan kindermoord, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste negen jaren of geldboete van de vijfde categorie.

²⁷ Zie Koenraadt 2003; De Wijs-Heijlaerts *et al.* 2012.

²⁸ Andere begrippen die wel worden gehanteerd, zijn *lactenticide* (doding van het kind door de moeder in de periode waarin zij het kind borstvoeding geeft) en het Franse *libéricide* (kinderdoding).

begaan op andere wijze wordt beoordeeld en gestraft dan wanneer het door mannen wordt begaan.²⁹ Het betreft het ombrengen van het eigen kind kort na de geboorte.

Zo wordt kinderdoodslag in art. 290 Sr omschreven als: "De moeder die, onder de werking van de vrees voor de ontdekking van haar bevalling, haar kind bij of kort na de geboorte opzettelijk van het leven berooft, wordt, als schuldig aan kinderdoodslag, gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie." Als niet de moeder maar de vader het kind eigen kind kort na de geboorte doodt dan is daarop het gewone wetsartikel inzake doodslag, art. 287 Sr van toepassing en dan kan de maximum straf oplopen tot *dertig* jaren.

Is er niet sprake van kinderdoodslag maar van kindermoord dan is ex art. 291 Sr voor de moeder een straf van ten hoogste *negen* jaren op te leggen, voor de vader daarentegen is dan de gewone moord ex art. 289 Sr van toepassing met als maximum een *levenslange* gevangenisstraf of tijdelijke gevangenisstraf van ten hoogste *dertig* jaren.

De wetgever heeft in dergelijke zaken oog voor de bijzondere psychische en lichamelijke conditie van de vrouw die niet alleen de baring net achter de rug heeft, maar ook een negen maanden durende zwangerschap. In zaken van neonaticide door de moeder is derhalve sprake van een strafverminderende omstandigheid. Neonaticide wordt dan ook wel omschreven als een geprivilegieerd delict. Voor de vader is een dergelijke strafvermindering niet aan de orde.

Een zaak waarin de moeder en de vader hun kind vlak na de geboorte ombrachten en waarin ik in het Pieter Baan Centrum het psychologisch onderzoek verrichtte, laat het onderscheid in delictomschrijving en de gevolgen voor de straftoemeting duidelijk zien. De ouders hadden het stoffelijk overschot verpakt en in de gracht gegooid. De rechtbank Den Haag wees in 2004 vonnis en legde de moeder drie jaar gevangenisstraf plus tbs met voorwaarden op.³⁰ In hoger beroep veroordeelde het gerechtshof Den Haag de vader in dezelfde zaak tot negen jaar onvoorwaardelijke gevangenisstraf.³¹

²⁹ Zie voor de strafrechtspraak ten aanzien van vrouwelijke verdachten de bijdrage van Wolters, elders in deze bundel.

³⁰ Rechtbank 's-Gravenhage, 26 november 2004, LJN: AR6518. De rechtbank is van oordeel dat verdachte bij de levensberoving van haar kind heeft gehandeld onder de werking van vrees voor de ontdekking van haar bevalling. Daarom dient de logische specialis van artikel 290 Sr te worden toegepast. Verdachte en haar vriend hebben hun pasgeboren kind op gruwelijke wijze van het leven beroofd. Vervolgens hebben zij het lijkje verpakt en in een gracht gegooid. De rechtbank is van oordeel dat een vrijheidsbenemende straf van aanzienlijke duur op zijn plaats is. De deskundigen adviseren een TBS met voorwaarden. De rechtbank legt een gevangenisstraf van drie jaar op, in combinatie met de maatregel van terbeschikkingstelling en stelt voor de duur van de terbeschikkingstelling een aantal voorwaarden betreffende het gedrag van de veroordeelde.

³¹ Gerechtshof 's-Gravenhage, 12 september 2005, LJN: AU2469 Medeplegen van moord op pasgeboren kind. Voorbedachte rade. Verwerping beroep

In vergelijking met moeders die hun oudere kinderen doden, zijn moeders die hun pasgeborene doden niet alleen jonger en vaker ongehuwd; zij zijn ook minder vaak depressief of psychotisch en begaan minder vaak een suïcide of een poging daartoe.³²

Een analyse van de verschillen tussen filicide gepleegd door vaders en filicide gepleegd door moeders leert dat vrouwelijke daders jonger zijn dan mannelijke daders. Over het geheel gezien, doodden de vrouwelijke daders vaker slachtoffers jonger dan een jaar, waar mannelijke daders oudere slachtoffers maakten. Van alle stiefouders in het onderzoek was het merendeel mannelijk. Met betrekking tot de slachtoffers bestond het grootste gedeelte uit jongens van alle leeftijdscategorieën. Redenen voor het relatief hoge aandeel van mannelijke slachtoffers kan worden gezocht in de verschillen in gedrag en disciplinemaatregelen tussen jongens en meisjes: een van de veronderstellingen is dat jongens harder worden gestraft voor hun gedrag, uitmondend in een hogere kans op een fatale afloop.³³

Er is een aantal motieven te onderscheiden voor het begaan van een filicide: pathologische filicide, filicide als gevolg van mishandeling en filicide uit wraak ten opzichte van de (ex-) partner.³⁴ Pathologische filicide verwijst naar de sterke invloed van de psychopathologische achtergrond van de dader.

Altruïstische motieven, al dan niet ingegeven door een depressieve en/of psychotische stoornis, spelen hier een grote rol: de ouder heeft de overtuiging dat het beter is voor het kind als het niet meer leeft. Dergelijke altruïstische motieven gaan niet zelden gepaard met een (poging tot) zelfdoding. In ons onderzoek waren pathologische motieven – vooral onder vrouwelijke verdachten – het meest frequent vertegenwoordigd.

Onder filicide als gevolg van mishandeling wordt verstaan dat de doding een onbedoeld gevolg was van gewelddadige handelingen door de ouder(s) – het kind bezwijkt aan verwondingen of verwaarlozing. De meeste filicides in deze categorie werden gepleegd door mannen. De categorie van filicide uit wraak op de (ex-) partner bevat filicides waarin de woede van de dader zich richt op de partner: de kinderen worden gedood in een weloverwogen poging om de partner te laten lijden.³⁵ Dit wordt ook wel het *Medea-complex* genoemd, verwijzend naar de mythe waarin Medea haar man wil laten lijden door hun kinderen te vermoorden. Ook dit motief werd vaker geconstateerd onder mannelijke verdachten.³⁶

van vader van het slachtoffer op bepalingen ex artikelen 290 en 291 van het WvSr. Veroordeling tot negen jaar gevangenisstraf.

³² Harder 1967; Resnick 1970.

³³ Marks 1996.

³⁴ Bourget & Bradford 1990.

³⁵ Holden *et al.* 1996; Wilson, Daly *et al.* 1995.

³⁶ Liem & Koenraadt 2008a.

6 Partnerdoding

In zijn onderzoek naar lange termijn trends in moord en doodslag signaleert de historisch criminoloog Spierenburg een duidelijke kentering waar het gaat om partnerdoding. Was in de zestiende en zeventiende eeuw veeleer sprake van partnerdoding uit bestraffing en boosheid vooral gepleegd door mannen, tegen het einde van de achttiende eeuw wordt meer een patroon van partnerdoding zichtbaar waarin spanning tussen de echtelieden domineert en waarin het ombrengen van de partner niet meer was voorbehouden aan de mannen, ook de vrouwen lieten zich niet onbetuigd.³⁷

Kwantitatief onderzoek laat zien dat thans in Nederland partnerdoding de meest voorkomende vorm van doding in gezinsverband is en dat de meerderheid van de verdachten van partnerdodingen mannen zijn. Twee theoretische benaderingen spelen hier een rol: volgens de patriarchale theorie worden vrouwen gedomineerd door mannen – zij worden beschouwd als bezit.³⁸ Vanuit deze optiek wordt geweld ten opzichte van vrouwen toegepast als een vorm van controle over dit bezit. Een andere optiek plaatst de zelfverdediging, het noodweer door de vrouw op de voorgrond, waarbij zij geweld gebruikt om zichzelf (en de kinderen) te beschermen tegenover het geweld van de mannelijke partner.³⁹ Verdachten met een niet-Nederlandse etnische achtergrond zijn relatief oververtegenwoordigd onder diegenen die hun partner hebben gedood of een poging daartoe deden. In ons onderzoek naar zaken van partnerdoding, uitgevoerd op basis van forensisch gedragskundig onderzoek in het Pieter Baan Centrum hebben we daarom specifieke aandacht besteed aan deze groep en deze vergeleken met een groep Nederlandse verdachten.⁴⁰ Vrouwelijke verdachten waren

³⁷ Spierenburg 2012, p. 34.

³⁸ Levinson 1989.

³⁹ Messner 2000; Serran & Firestone 2004.

⁴⁰ Er zijn diverse redenen aan te wijzen voor de relatieve oververtegenwoordiging van verdachten van een etnische minderheid onder diegenen die hun partner (fataal) geweld aandoen. In de eerste plaats blijkt dat deze verdachten verhoudingsgewijs minder vaak eerder hulp gezocht hebben bij de geestelijke gezondheidszorg, hoewel hun psychische problematiek vergelijkbaar of – in enkele gevallen – groter was dan bij de Nederlandse verdachten. Een tweede mogelijke verklaring ligt in de invloed van de collectivistische aard van de naaste omgeving. Hierbij spelen traditionele opvattingen over huwelijk en rolverdeling tussen man en vrouw een grote rol. Deze invloed is vooral zichtbaar onder de Surinaams-Hindoestaanse verdachten. Een derde factor is een gevoel van krenking of angst tot verlating. Hoewel dit zowel bij Nederlandse verdachten voorkomt als bij verdachten van een etnische minderheid, wordt bij de laatst genoemde groep de krenking van trots of de mannelijkheid van de verdachte frequenter als motief genoemd. Waar Nederlandse verdachten vooral diegenen doodden met wie ze ten tijde van het ten laste gelegde een relatie hadden, doodden verdachten van etnische minderheden ook diegenen met wie de relatie al voorbij was. De rol van krenking en trots lijkt hier een lang voortdurende rol in te spelen. Daarbij kan worden gewezen op de invloed van acculturatieproblematiek om de relatieve oververtegenwoordiging te kunnen verklaren. Acculturatieproblematiek varieert van werkloosheid door taal- en opleidingsverschillen, veran-

vooral in de Nederlandse groep sterk vertegenwoordigd.

Tabel 3 Herkomst verdachten van zaken van (poging tot) partnerdoding in het Pieter Baan Centrum, 1980-2006

Herkomst verdachte	N	totaal %	aantal vrouwen	% vrouwen
Nederland	239	58,4	45	19
Nederlandse Antillen	26	6,4	1	4
Suriname	38	9,3	3	8
Europa	27	6,6		
Turkije	26	6,4	2	8
Marokko	17	4,2	1	6
Overig buiten Europa	36	8,8	6	17
Totaal	409	100		

Enkele andere patronen die in zaken van partnerdoding vaak terugkeren, zijn conflicten rondom jaloezie, over het eigen territorium, over dominantie, en rondom scheiding.

Jaloezie speelt in veel relaties parten, maar zeker als die gegrond in wanneer overspel aan de orde is, kunnen de emoties hoog oplopen. Het Othello-syndroom staat in dit verband bekend als een patroon waarin verregaande jaloezie de relatieproblemen beheerst en fataal kan worden.⁴¹ Binnen de verhouding met de partner bestaat veelal behoefte aan een eigen terrein, aan privacy, aan een eigen territorium dat niet graag wordt prijsgegeven en waarin de eigen autonomie aan de orde is. De schermutselingen met de partner kunnen soms hoog oprijzen. Dat geldt eveneens voor kwesties van dominantie en onderwerping.

Een uiterst kritieke fase in relatieconflicten is die van de scheiding, met de aanloop er naartoe, de scheiding zelf (als de episode van het vertrek) en de verlating (en de soms daaropvolgende eenzaamheid).⁴² Het zijn alle perioden van verhoogde kwetsbaarheid voor agressieve uitbarstingen, waar bij komt: hoe groter de binding, hoe moeilijker de scheiding.⁴³

Vooral in het Duitse taalgebied wordt in de forensische psychiatrie wel het onderscheid tussen impulsieve delicten en affectieve delicten gemaakt. Bij affectdelicten gaat het om impulsief-agressieve handelingen, begaan in een toestand van hevige gemoedsbeweging, gericht op een cruciaal persoon en gekenmerkt door een specifieke voorgeschiedenis die uit de eigen beschrijving van de relatie tussen dader en slachtoffer kan worden afgeleid. Het gaat dus om een relatiedelict, dat biografisch gefundeerd is. Menige partnerdoding kan onder

derde verhoudingen in de man-vrouw-relatie na emancipatie tot algemene spanningen gerelateerd aan het drastisch veranderen van de (culturele) omgeving. (Liem, Geene & Koenraadt 2007).

⁴¹ Zie bijvoorbeeld Soyka 2005, p.58-78.

⁴² Vermassen 2004, p. 159-161.

⁴³ Idem, p. 166.

de affectdelicten worden geschaard omdat een bijzondere relatie tussen dader en slachtoffer aan de doding voorafgaat.

Een casus kan enkele patronen verhelderen.

Mercedes is een 28-jarige vrouw die verdacht wordt van moord dan wel doodslag op haar partner. Zij is van Latijnsamerikaanse afkomst. Haar vader en moeder hadden nog twee dochters en een zoon die ouder dan Mercedes zijn. Vader was alcoholist en misbruikte zijn dochters fysiek en seksueel. Toen Mercedes zeven jaar was, overleed haar vader, waarna haar moeder een andere man huwde. Uit dit huwelijk werd nog een zoon geboren. Moeder hoopte dat deze man haar en de kinderen een betere toekomst zou bieden. Al snel bleek echter dat ook hij alcoholist was die zich in seksuele zin aan de kinderen vergreep. Mercedes gaf aan dat ze erg bang was voor haar stiefvader. Door de vele ruzies tussen moeder en haar man liepen de spanningen in het gezin hoog op en moeder reageerde haar frustraties vaak af op de kinderen. Hierdoor liep Mercedes rond haar zesde jaar regelmatig van huis weg. Doordat de ouders vele uren werkten, werden de kinderen aan hun lot overgelaten. Mercedes en haar zussen trokken veel samen op en waren volgens Mercedes onafscheidelijk. Zij vertelde dat haar zussen bij veelvuldige afwezigheid van haar moeder voor haar zorgden.

Op school werd Mercedes gepest. Dit heeft ertoe geleid dat zij het gevoel kreeg nergens bij te horen, ondanks dat zij dit wel probeerde. Angst voor eenzaamheid en afwijzing groeide. De geldproblemen van het gezin leidden ertoe dat Mercedes na anderhalf jaar haar opleiding tot commercieel medewerkster moest staken omdat stiefvader het schoolgeld niet meer wilde betalen.

Rond haar twaalfde jaar werd zij geplaatst in een huis van bewaring voor jongeren. Zij verbleef hier ongeveer drie-en-een-half jaar, zij vond het in de jeugdinstelling fijn, gezien de verwaarlozing thuis. Het jaar daarna werd een zus van Mercedes slachtoffer van een verkrachting. Kort daarna maakte haar zus een einde aan haar leven. Mercedes voelde zich hier schuldig over, omdat ze haar zus niet genoeg zou hebben gesteund. Volgens haar moeder was het beter geweest als Mercedes dood was in plaats van haar zus.

Kort na de detentie van betrokkene kreeg zij een relatie. Na een tijd samen erg gelukkig te zijn geweest, werd het een "knipperlichtrelatie", wat leidde tot ruzies en verwijdering tussen de twee geliefden. Steeds haalde haar vriend Mercedes over om de relatie te herstellen.

Mercedes ontmoette na enige tijd Dennis, het latere slachtoffer. Hij bood haar een baan aan in zijn schoenenzaak en was vriendelijk tegen haar. Al snel werd hun relatie intiem en zij kreeg hoop op een 'normaal leven'. Op een gegeven moment realiseerde zij zich dat Dennis haar gebruikte. Hij heeft haar verkracht en zich op sadistische en perverse wijze aan haar vergrepen, waardoor Mercedes zich extreem vernederd voelde. Het plan heeft toen postgevat om hem te doden. Toen hij geen berouw toonde over wat hij haar had aangedaan, heeft zij urenlang getwijfeld of zij een einde aan haar eigen leven zou maken of hem zou ombrengen. Uiteindelijk heeft zij besloten hem dood te steken.

Uit gedragskundig onderzoek komt Mercedes naar voren als een vrouw met een hoge intelligentie, die voorts echter gekenmerkt wordt door een slecht ontwikkelde persoonlijkheid. Ze heeft veel last van een negatief zelfbeeld, onzekerheid en onveiligheid, waardoor ze afstandelijk is tegen anderen. Ze is erg teatraal en emotioneel instabiel, heeft behoefte aan aandacht en is zeer gevoelig voor afwijzingen. Een persoonlijkheidsstoornis met borderline, theatrale en antisociale kenmerken is geconstateerd.

Voorafgaand aan het haar ten laste gelegde verbleef Mercedes zonder werk, illegaal en geïsoleerd in Nederland. Toen ze het latere slachtoffer ontmoette, dacht zij een kans te hebben op een 'normaal leven', maar realiseert zich kort nadien dat ze slechts is gebruikt. Door de hevige teleurstelling komt de interactie met het slachtoffer te staan voor alle vernederingen en mislukkingen in haar leven, wat woede en onmachtsgedragens jegens hem loswoelt. De laatste ontmoeting met het slachtoffer herinnert haar pijnlijk aan de vernederingen waaraan hij haar heeft onderworpen. Als hij bovendien geen berouw toont, is het wankele evenwicht verstoord en ziet Mercedes geen andere uitweg dan hem te doden.

De rapporteurs concluderen dat Mercedes verminderd toerekeningsvatbaar is. Zij constateren dat het recidivegevaar niet kan worden uitgesloten, aangezien de kans groot is dat zij in aanraking komt met personen door wie zij zich op den duur gekrenkt en vernederd zal voelen. Het onderzoek bood echter onvoldoende houvast om te concluderen dat Mercedes in een soortgelijk geval opnieuw zou reageren zoals zij i.c. heeft gedaan. Er zijn onvoldoende gronden een maatregel tbs met bevel tot verpleging te adviseren c.q. op te leggen. Evenmin is in de huidige situatie een ander specifiek gedragskundig advies aangewezen. Wel valt te overwegen om in de laatste fase van haar detentie te onderzoeken of Mercedes in een forensisch psychiatrische setting kan worden geplaatst, omdat het waarschijnlijk is dat haar verdere functioneren zeer gebaat zou kunnen zijn bij een dergelijke behandeling.

Bovenstaande casus laat treffend de knellende ambivalentie tussen doding en zelfdoding zien na een jarenlang patroon van allerhande vormen van geweld dat de verdachte zich in de voorafgaande jaren heeft (moeten) laten welgevalen.

"Wat geoorloofd is voor artsen die in emotionele vrijheid kunnen beslissen, is niet toegestaan voor vrouwen die verkrampd door angst geen andere uitweg zien." zo geeft de jurist Schalken een verschil tussen partnerdoding en euthanasie weer.⁴⁴ Het beroep op overmacht door een jarenlang mishandelde en seksueel misbruikte vrouw die haar partner doodt en dat door een arts die zijn patiënt op diens verzoek doodt, wordt in het recht als hemelsbreed verschillend beoordeeld. De juriste Tigchelaar licht dat als volgt toe: "Het onderscheid dat de rechtspraktijk maakt, lijkt niet door juridische rationaliteit verklaarbaar. Moreel is er verschil tussen de patiënt die verzoekt tot doden en de partner die misschien wel de goden maar niet zijn vrouw verzoekt. Binnen het recht is echter

⁴⁴ *De Volkskrant*, 29 november 1994.

zowel doodslag als levensberoving op verzoek strafrechtelijk verboden. Het gaat om de vraag, of het recht de nood erkent van hun situaties die hen tot doden gebracht hebben. Het gaat er om hoe hun beroep op overmacht wordt beoordeeld. In de verschillende waardering van het beroep op overmacht door de arts en de vrouw weerklinkt de angst voor de onvoorspelbaarheid van de dood en de wens tot controle van emoties rond de dood.⁴⁵ Daar komt nog bij dat de arts die euthanasie pleegt nimmer aan een forensisch gedragskundig onderzoek wordt onderworpen en de mishandelde vrouw die haar partner doodt veelal wel, vooral ter voorbereiding en onderbouwing om een gefundeerd antwoord te geven op de vraag of en in hoeverre het beroep op een ander strafrechtelijk leerstuk namelijk dat van het toerekenen, gepast is.

7 Ouderdoding

Anders dan kinderdoding en partnerdoding komt in Nederland het doden van de eigen ouder(s) relatief weinig voor, gemiddeld zo'n zes keer per jaar. Zoals tabel 2 laat zien wordt ouderdoding in 15% van de gevallen door de dochter gepleegd.

Moederdoding gepleegd door dochters is veruit de zeldzaamste vorm van ouderdoding. Niet omdat moeders en dochters geen ruzie zouden maken. De relatie tussen moeders en hun dochters staat menigmaal onder hoge spanning. Maar die spanning wordt door vrouwen meer met woorden en minder met fysiek geweld, laat staan fataal geweld, te lijf gegaan dan door mannen. Minder dochters zijn in de sporen van Elektra overgegaan tot moederdoding dan zonen die in navolging van Oedipus hun vader ombrachten.⁴⁶ Wanneer we de zaken van moederdoding nader bezien dan valt op dat van de jonge meisjes die hun ouder doden, dat samen met een ander – veelal een broer, zus of vriend – en zelden alleen uitvoeren.

In februari 2000 treffen wandelaars op een bospad in de regio Tilburg het stoffelijk overschot van een 57-jarige vrouw. Enkele dagen later houdt de politie vier mensen aan onder wie haar negentienjarige dochter. Een van de mannelijke verdachten is de vriend van de dochter van het slachtoffer, de andere man en een zestienjarig meisje huurden een kamer bij de vermoorde vrouw. De dochter wordt veroordeeld tot twaalf jaar gevangenisstraf. De twee mannen van 22 en de vrouw van zestien jaar krijgen respectievelijk vijf jaar plus tbs, tien jaar en jeugdetentie opgelegd.⁴⁷

Vaderdoding wordt vaker gepleegd door zonen dan door dochters, maar als de vader door zijn dochter wordt omgebracht, gebeurt dat in het merendeel van de

⁴⁵ Tigchelaar 1995.

⁴⁶ Koenraadt 1996.

⁴⁷ Leistra & Nieuwbeerta 2003, p. 318.

gevallen als gevolg van incest en/of mishandeling die aan de doding voorafging. De vader die zich geruime tijd aan zijn dochter vergrijpt, provoceert daarmee – wanneer andere mogelijkheden om daaraan te ontkomen, ontbreken – zijn eigen dood.

8 Vrouwen in detentie

Nederland telt in de Europese Unie het grootste aandeel vrouwelijke gedetineerden. Het Europees gemiddelde ligt op ongeveer vier procent, terwijl in Nederland dat percentage is gestegen tot 8,7%,⁴⁸ het hoogste in Europa. Tot deze verontrustende conclusie komt de Europese Commissie for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (de CPT) die in augustus 2012 het periodiek rapport over haar bevindingen van het toezicht op detentie in Nederland presenteerde.⁴⁹ Dit terwijl er juist een significante afname in het totaal aantal gedetineerden valt waar te nemen, in 2004 ging het om 20.000 gedetineerden, in 2007 om 18.000 en in 2010 om 15.000 gedetineerden.

De commissie beschouwt het voorts als een ernstige schending van de mensenrechten families met kinderen op te sluiten die eigenlijk moeten worden uitgezet. Zulke families moeten binnen twee weken na hun detentie worden teruggebracht naar het land van herkomst. Er bestaat een mogelijkheid tot verlenging met 28 dagen, mochten zij zich tegen uitzetting verzetten. De Commissie constateerde dat kinderen soms veel langer vastzitten, in twee gevallen zelfs meer dan 60 dagen.⁵⁰

Thans zijn in Nederland vier penitentiaire inrichtingen waar vrouwelijke gedetineerden verblijven: die te Nieuwersluis, Zwolle, Sevenum en Breda.

Voor vrouwen in detentie vormen de verstoorde gezins- en familierelaties en de verwrongen seksualiteitsbeleving de meest pregnante problemen, eigen aan dat institutioneel verblijf.⁵¹ Op het vlak van de zorg voor kinderen verschillen mannen en vrouwen in detentie in grote mate. Voorafgaand aan de detentie blijken vrouwen vaak de belangrijkste verzorger voor hun kinderen, zowel in materiële, financiële alsook pedagogische zin. Gedetineerde vrouwen, zowel in Nederland als daarbuiten, blijken vaker seksueel misbruikt, regelmatig drugs te gebruiken, lager opgeleid te zijn, meer zelfmoordpogingen te doen en vaker te kampen met psychische en fysieke gezondheidsklachten dan gedetineerde mannen.⁵² Maar ook de sfeer in de penitentiaire inrichting voor vrouwen blijkt

⁴⁸ In 1987 was dat 4,2%, in 1996 4,4% en in 199 5,7%.

⁴⁹ *De Volkskrant*, 9 augustus 2012; European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2012.

⁵⁰ Report CPT 2012.

⁵¹ Wolleswinkel 1997.

⁵² Slotboom & Bijleveld 2007.

eigensoortig: onder vrouwelijke gedetineerden heerst vaker onderlinge jaloezie, gebrek aan solidariteit en roddel.⁵³

In het Nederlandse gevangeniswezen is het detentiebeleid voor vrouwen sterk geënt op dat voor mannen. Het arsenaal aan beschikbare voorzieningen voor vrouwen is niet alleen beperkter, maar ook minder gedifferentieerd dan voor mannen; dat knelt des te meer in de forensische ggz. Als gevolg daarvan bestaat een ruimere regionale spreiding aan voorzieningen voor mannen dan voor vrouwen, waardoor vrouwen veelal minder dicht bij hun familie in detentie geplaatst kunnen worden.

Hoewel vrouwen toch ongeveer de helft van de bevolking vormen, worden ze in veel landen nog op grote schaal niet als gelijkwaardig aan mannen behandeld. Ofschoon in Nederland de gelijke rechten voor mannen en vrouwen sterk worden beklemtoond en nageleefd, blijven er discrepanties waarneembaar, zo ook in het gevangeniswezen. Vrouwelijke gedetineerden vergen er speciale zorg en aandacht. Hun risico's, behoeften en responsiviteit op begeleiding en zorg verschillen sterk van die van mannen.⁵⁴ Gepaste zorg en adequate voorzieningen zijn nodig met betrekking tot bijvoorbeeld menstruatie, anticonceptie, zwangerschap, geboorte, borstvoeding.⁵⁵ Vrouwen nemen, wanneer zij gedetineerd zijn, veel meer de zorgen voor hun gezinsleden, vooral hun kinderen mee in de penitentiaire inrichting. Daartegenover blijkt uit onderzoek dat kinderen van gedetineerden ernstige problemen ondervinden als gevolg van de detentie van hun ouders.⁵⁶ Maar ook automutilatie en suïcidepogingen komen beduidend vaker voor in afdelingen waar vrouwelijke gedetineerden verblijven.⁵⁷

In haar studie naar Latijnsamerikaanse drugskoeriersters in de Amsterdamse Bijlmerbajes verrichtte Janssen onderzoek dat zij baseerde op het deprivatie- en het importperspectief in de criminologie. De aanhangers van het deprivatiemodel gaan ervan uit dat de sfeer in een inrichting en de handel en wandel van gedetineerden worden bepaald door aan het verblijf in de inrichting gebonden, beperkende factoren. De achtergronden van gedetineerden worden in dat perspectief buiten beschouwing gelaten. De kritiek hierop is ondergebracht in het importmodel waarin de (sociaal-economische) achtergronden van gedetineerden van invloed zijn op het gedrag en de houding van de gedetineerden in de inrichting. Zij constateert dat de Latijnsamerikaanse gedetineerden een ander beeld van artsen, maatschappelijk werk en andere hulpverlenende

⁵³ Wolleswinkel 1997.

⁵⁴ Overeenkomstig het risk-need-responsivity-model van Andrews & Bonta. Zie hoofdstukken 4-6 van Blanchette & Brown 2006. Anders dan de titel van hun boek suggereert, handelt het niet zozeer over de clientèle uit de forensische ggz, maar over die uit de correctionele sector: veeleer penitentiaire dan forensische psychologie.

⁵⁵ Tseng, Matthews & Elwyn 2004, p. 259.

⁵⁶ Slotboom & Bijleveld 2007, p. 74: genoemd worden hyperactiviteit, agressie, depressie, posttraumatische stress, slaap- en eetproblemen, weglopen, alcohol- en drugsgebruik.

⁵⁷ Zo was ook mijn ervaring toen ik eind van de jaren '90 werkzaam was in een womens ward in Rampton special hospital, Retford, Engeland; Slotboom *et al.* 2011.

instanties dan Nederlandse gedetineerde vrouwen hebben. In haar conclusie verzucht Janssen: "In de inrichting hebben de vrouwen zich niet kunnen voorbereiden op de terugkeer naar de 'eigen samenleving'. Zij hebben niets kunnen bijleren, waardoor zij na vrijlating hun economische positie zouden kunnen verbeteren. (...) Bovendien heeft niemand deze vrouwen een deel van de zorgen voor familie en kinderen ontnomen. Sommigen hopen een 'goede' man tegen het lijf te lopen, die een steentje bijdraagt aan de verzorging van het gezin, anderen denken erover misschien weer in de illegaliteit actief te worden. Het is een vicieuze cirkel."⁵⁸

9 Het diagnostisch onderzoek van vrouwen in het Pieter Baan Centrum

Hoewel veruit ook het merendeel van de gedetineerden in het Nederlandse gevangeniswezen uit mannen bestaat, tekent zich een licht groeiend aandeel vrouwelijke gedetineerden af over wie forensisch gedragskundig gerapporteerd wordt.

In de periode 2004-2006 werden in het jeugdstrafrecht 5657 gedragskundige rapporten pro justitia uitgebracht, waarvan 7,2 % over meisjes. In het volwassenenstrafrecht bedroeg het totaal aantal uitgebrachte rapporten in diezelfde periode 15512, waarvan 9,4% over vrouwelijke verdachten.⁵⁹

In 1978 betrok de Psychiatrische Observatiekliniek de naastgelegen nieuwe behuizing aan de Gansstraat 170 die sindsdien bekend is geworden onder de naam Pieter Baan Centrum. Een centrum met vier afdelingen van elk acht cellen en een kleine afdeling van vier plaatsen, bestemd om vrouwen op te nemen. Deze kleine afdeling is nimmer als vrouwenafdeling in gebruik genomen. Het aantal vrouwen dat in de kliniek werd en wordt geobserveerd, is steeds klein geweest, zo klein dat het niet praktisch was om er een afzonderlijke, hoewel kleine afdeling mee te bezetten. Gekozen is voor gemengde afdelingen waar zowel mannen als vrouwen kunnen verblijven, zij het dat de mannen over het algemeen in de meerderheid zijn.⁶⁰ Wanneer vrouwen in de kliniek worden opgenomen, worden zij op een reguliere afdeling geplaatst. Zij worden daar zoveel mogelijk dichtbij de verpleegpost geplaatst, zodat intensiever toezicht mogelijk is. Elke gedetineerde krijgt de sleutel van de eigen cel en kan zich daar zelf in de noodzakelijke privacy voorzien. Bij de plaatsing wordt steeds nagegaan – gezien het delictpatroon van medegedetineerden – of het verantwoord is de betreffende vrouw te plaatsen op de afdeling. Ook wordt het dagprogramma voor vrouwen zo nodig aangepast. Zo hebben vrouwen bijvoorbeeld gelegenheid tot douchen wanneer de mannelijke medegedetineerden in hun cel zijn

⁵⁸ Janssen 1994, p. 138.

⁵⁹ Van Kordelaar 2008, p. 281.

⁶⁰ Koenraadt *et al.* 2007, p. 92.

ingesloten. In het afgelopen decennium schommelde het aandeel vrouwelijke observandi in het Pieter Baan Centrum beneden de 10%.⁶¹

De gemengde detentie en observatie van zowel mannen als vrouwen op dezelfde afdeling weerspiegelt ook de verdeling in de samenleving buiten de kliniek. Op de afdeling zelf geeft een gemengd verblijf een ander soort dynamiek dan een afdeling met alleen mannen, (die overigens anders is dan een afdeling met alleen vrouwen).

Bij de vorming van het onderzoekend team (forensisch milieu-onderzoeker, vertegenwoordiger van de afdelingswerkers, psycholoog, psychiater, jurist en superviserend psycholoog of psychiater) rondom een vrouwelijke observandus zal steeds moeten worden nagegaan of het evenwichtig is samengesteld uit zowel vrouwen als mannen, en bij voorkeur gespreid in leeftijd.⁶²

Behalve vanuit fenomenen van overdracht en tegenoverdracht, en vertekeningen als gevolg van simulatie, sociale wenselijkheid, faking good, faking bad, faking ugly, maar ook vanuit cultureel en etnisch perspectief moeten aan de aard van de relatie tussen onderzoeker en onderzochte strenge eisen worden gesteld. Tseng en collega's lichten dat als volgt toe: "Although it may be useful for the examiner and examinee to be of the same gender, this does not provide a total solution, any more than ethnic or racial matching does. In clinical situations some male patients may feel more comfortable communicating with female therapists, and female patients may prefer to talk to male therapists. This phenomenon has been observed in the examiner-examinee relationship in a forensic context as well. No matter what matching takes place, generally speaking, cultural sensitivity, in addition to basic clinical competence and experience, is an important variable that will improve the total result of the assessment process."⁶³ In hun boek over culturele competentie in de forensische geestelijke gezondheidszorg geven zij veel voorbeelden van zaken waarin de aard van de cultureel gepaste relatie tussen mannen en vrouwen niet alleen maatgevend is voor die tussen onderzoeker en onderzochte maar ook voor inzicht in de omgang tussen dader en slachtoffer. Zij beschouwen culturele sensitiviteit, culturele kennis en culturele empathie daartoe als noodzakelijk.⁶⁴ Een belangrijk onderscheid, bij uitstek in het differentiëren tussen psychisch afwijkend gedrag en cultureel afwijkend gedrag is dat tussen schuld- en schaamte culturen.⁶⁵ Dit onderscheid tussen schaamte- en schuldcultuur weerspiegelt een bijzondere positie voor vrouwen als slachtoffer en voor

⁶¹ Onderzoek naar alle 355 zaken over de periode juli 2000 tot oktober 2002 leert dat 9,9% vrouwen betreft (Harte & Barendregt 2007, p. 164). Rapporten in 1950, 1980, 1987 en 1994 hadden in respectievelijk 15%, 7%, 3% en 7% betrekking op vrouwen (Koenraadt 1995, p. 129).

⁶² Dezelfde eis gaat natuurlijk ook op voor de samenstelling van een team rondom een mannelijke observandus, zij het dat een spiegelbeeld dan aan de orde is.

⁶³ Tseng, Matthews & Elwyn 2004, p.69.

⁶⁴ Idem, p. 33-43.

⁶⁵ Mooij 2009.

vrouwen als dader, een positie waar de onderzoekend gedragskundige in zijn onderzoek terdege van doordringen moet zijn. De culturele context is zonder meer van belang om zicht te krijgen op de ontwikkeling van de onderzochte zoals dat wordt beschreven in levensloop, maar ook om een beeld te vormen van de wederkerige invloed van de recente leefwereld en de cruciale sociale contacten daarin. De culturele verschillen en invloeden kunnen zich ook manifesteren tijdens het verblijf op de afdeling in het PBC.

Hier zij er nogmaals op gewezen dat de observatie en het onderzoek tijdens het verblijf in het Pieter Baan Centrum zeven weken in beslag neemt. Dat is, zeker in vergelijking met het verblijf in een huis van bewaring, een periode met een rijk gevuld dagprogramma voor de observandus. De duur van het verblijf in het PBC is ook relatief kort in vergelijking met de periode in detentie of die in een tbs-kliniek. Bovendien is het een periode waarin veel op het spel staat: wat zal het onderzoek aan diagnose, mate van toerekeningsvatbaarheid, ingeschatte kans op herhaling en advies aan de rechter opleveren?

Tot het leveren van maatwerk in individueel forensisch psychologisch en psychiatrisch onderzoek van vrouwelijke justitiabelen hoort het inzoomen op de psychische conditie die gepaard gaat aan de zwangerschap, de bevalling en het moederschap, voorzover van toepassing. Voor de onderzoekend gedragskundigen c.q. diagnostici verwijs ik in dit verband nog naar een bruikbaar gestructureerd interview voor aan zwangerschap gerelateerde aandoeningen.⁶⁶

10 Tot slot

Wanneer men inzoomt op de positie van vrouwen in de strafrechtspleging dan blijkt eerst en vooral een beeld te ontstaan van de vrouw als slachtoffer. Toch is dat slechts een deel van de strafrechtelijke werkelijkheid. Vrouwen die overgaan tot het gebruik van geweld conformeren zich niet aan het inmiddels robuuste bewijs dat vrouwen vanaf de puberteit een hogere prevalentie laten zien dan mannen in wat wel wordt aangeduid 'internaliserende' stoornissen, zoals angsten en depressies. De 'externaliserende' stoornissen en problemen komen dan meer voor rekening van mannen, zoals door psychopathie, verslaving en delinquent gedrag.⁶⁷ Dit hoofdstuk liet zien dat mannen daar geen octrooi op hebben, noch historisch noch actueel. Met alle gevolgen van dien rukken gewelddadige vrouwen op in de criminele statistiek, in het gevangeniswezen en in de forensische psychiatrie, zij het bescheiden.

⁶⁶ Brockington 1996; 2003, p. 584-590.

⁶⁷ Nicolai 2006, p.130.

Literatuur

- Abenstein, E. (2010). *Frauen die gefährlich leben. Geschichten von Mut und Abenteuer*. München, Knesebeck.
- Aebi, M.F., et al. (2010). *European Sourcebook of Crime and Criminal Statistics – 2010*. Den Haag, Boom Juridische Uitg., 4th Edition, Onderzoek en Beleid, 285.
- Blanchette, K., & Brown, S.L. (2006). *The assessment and treatment of women offenders. An integrative perspective*. Chichester, Wiley.
- Bourget, D., & Bradford, J.M. (1990). Homicidal parents, *Canadian Journal of Psychiatry*, 35, p. 233-238.
- Brants, Chr., & Koenraadt, F. (1998). Criminaliteit en media-hype. Een terugblik op de publieke beeldvorming rond kindermoord. *Delikt & Delinkwent*, 28, 6, p. 542-564.
- Brockington, I. (1996, 2003). *Motherhood and Mental Health*. Oxford, Oxford University Press.
- Coid, J., Wilkins, J., & Coid, B. (1999). 'Fire-setting, pyromania and self-mutilation in female remanded prisoners', *The Journal of Forensic Psychiatry* (10) 1, p. 119-130.
- Daly, M., Wilson, M., et al. (2001). Siblicide and seniority. *Homicide Studies*, 5, p. 30-45.
- Dijkstra, S., & Dijkstra, G. (2011). *Kindermoord in de Landschap Drenthe in de 18^e eeuw*. Beilen, Uitgeverij Drenthe.
- Faber, S. (1990). Dienstboden: dieveggen en kindermoordenaressen? In: H.A. Diederiks et al. (red.), *Stigmatisering en strafrecht. De juridische positie van minderheden in historisch perspectief*. Leiden, p. 53-62.
- Ferwerda, H. (2007). *Met de deur in huis. Omvang, aard, achtergrondkenmerken en aanpak van huiselijk geweld in 2006 op basis van landelijke politiecijfers*. Arnhem, Beke.
- Ganpat, S.M., & Liem, M.C.A. (2012). Homicide in the Netherlands. In: Liem, M.C.A. & W.A. Pridemore (Eds.) *Handbook of European Homicide Research*. New York, Springer, p. 329-341.
- Graat, R. Lammers, S. & Bloemsaat, G. (2011). Sekseverschillen bij tbs-patiënten. Vrouwen gestoord, mannen gevaarlijker? *De Psycholoog*, 46 (9), 10-20.
- Hamerlynck; S.M.J.J., Doreleijers, Th.A.H., Cohen-Kettenis, P.T., Vermeiren, R. & Nauta-Jansen, L.M.C. (2006). *Agressie en psychische stoornissen bij meisjes in justitiële jeugdinrichtingen*. Den Haag: WODC.
- Harder, T. (1967). The Psychopathology of Infanticide. *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 43, p. 196-245.
- Harte, J., Barendregt, M. (2007). Research. In: Koenraadt, F., A.W.M. Mooij & J.M.L. van Mulbregt (Eds.), *The Mental Condition in Criminal Law. Forensic Psychiatric and Psychological Assessment in a Residential Setting*. Amsterdam, Dutch University Press, p. 159-170.
- Hendriks, J., & Slotboom, A.-M. (2007). Meisjes die zedendelicten plegen; een aparte categorie. In: A.Ph. van Wijk, R.A.R. Bullens & P. van den Eshof (red.), *Facetten van zedencriminaliteit*. Amsterdam, Elsevier, p. 403-410.
- Holden, C.E., Burland, A.S. et al. (1996). Insanity and filicide: Women who murder their children. *New Directions for Mental Health Services*, 69, p. 25-34.

- Janssen, J. (1994). *Latijnsamerikaanse drugskoeriersters in detentie: ezels of zondebokken?*, Gouda Quint, Arnhem.
- Jaspers, K. (1909). *Heimweh und Verbrechen*, Leipzig, Vogel, 1909, diss. Heidelberg.
- Kat, J. (1907). De verpleging van gevaarlijke en schadelijke krankzinnigen. *Tijdschrift voor Strafrecht*, 18, p. 215-263 & 313-314.
- Koenraadt, F. (2007). Historical Roots and Recent Developments. In: Koenraadt, F., A.W.M. Mooij & J.M.L. van Mulbregt (Eds.), *The Mental Condition in Criminal Law*. Amsterdam, Dutch University Press, p. 37-56.
- Koenraadt, F. & Liem, M. (red.) (2008). *Het kind als slachtoffer. Patronen en preventie van (fataal) geweld in gezinsverband*. Amsterdam, Dutch University Press.
- Koenraadt, F. (1996). *Ouderdoding als ultiem delict*. Deventer, Gouda Quint, diss. UU
- Koenraadt, F., & Pouw, A. (1987). Verborgten in Medemblik. Gerechtelijk geneeskundige rapportage over krankzinnige en misdadige vrouwen rond de eeuwwisseling. In: G. Bruinsma et al. (red.), *Vrouw en criminaliteit. Vrouwen als plegers en slachtoffers van criminaliteit*. Meppel / Amsterdam, Boom, p. 53-72.
- Koenraadt, F. (2003). Doding van een pasgeborene - een verborgen delict. In: M.S. Groenhuijsen & T.I. Oei (red.), *Actuele ontwikkelingen in de forensische psychiatrie*. Deventer, Kluwer, p. 201-226.
- Koenraadt, F. (2011). Heimwee als thema in pathologie en delinquentie, speciaal in zaken van kinderdoding en brandstichting. In: M. Groenhuijsen, S. Kierkels & T. Kooijmans (red.), *De forensische psychiatrie geanalyseerd*. Apeldoorn/ Antwerpen/Portland, Maklu, p. 95-102.
- Kordelaar, W.F. van (2008). Supplement: stoornis en delict in cijfers. In: B.A. Blansjaar, M.M. Beukers & W.F. van Kordelaar (eds.), *Stoornis en delict: Handboek psychiatrische en psychologische rapportage in strafzaken*. Utrecht: De Tijdstroom, 277-333.
- Korf, D., Althoff, M. & Enhus, E. (2010). Sneeuwwitje en de machoman. Sekse en gender in de (Nederlandstalige) criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, (52) 4.
- Leistra, G., & Nieuwbeerta, P. (2003) *Moord en doodslag in Nederland. 1992-2001*. Amsterdam, Prometheus.
- Leyden, W.K. van, (1935, 1994). *Goeie Mie, of De Leidsche giftmengster*. Leiden: Burgersdijk & Niermans.
- Liem, M., & Koenraadt, F. (2008). Familicide: a comparison with spousal and child homicide by mentally disordered perpetrators. *Criminal Behaviour & Mental Health*, (18) 5, p. 306-318.
- Liem, M., & Koenraadt, F. (2008). Filicide: A comparative study of maternal versus paternal child homicide. *Criminal Behaviour & Mental Health*, (18) p. 166-176.
- Liem, M., Geene, K. & Koenraadt, F. (2007). *Partnerdoding door etnische minderheden*. Amsterdam, Dutch University Press.
- Liem, M.C.A., & Pridemore, W.A. (Eds.) (2012). *Handbook of European Homicide Research. Patterns, Explanations, and Country Studies*. New York, Springer.
- Mali, B. (2007). Geregistreerde zedencriminaliteit in Nederland. In: A.Ph. van Wijk, R.A.R. Bullens & P. van den Eshof (red.), *Facetten van zedencriminaliteit*. Amsterdam, Elsevier, p. 71-91.
- Marks, M.N., & Kumar, R. (1996). Infanticide in Scotland. *Medicine, Science & the Law*, (36) 4, p. 299-305.

- Marneros, A. (2008). *Intimidid. Die Tötung des Intimparters. Ursachen, Tatsituationen und forensische Beurteilung*. Stuttgart/New York, Schattauer.
- Moffit, T.E., A. Caspi, M. Rutter & P.A. Silva (2001). *Sex Differences in Antisocial Behaviour. Conduct Disorder, Delinquency and Violence in the Dunedin Longitudinal Study*. Cambridge, Cambridge University Press..
- Mooij, A.W.M. (2009). Schuld, schaamte en cultuurverschil. In: J.M. Harte, M.F.M Verhagen & M.J. Zomer (red.), *Liber amicorum prof. dr. Dick Raes*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, p. 27-38.
- Nicolai, N., (2006). Man-vrouw-verschillen in de psychiatrie. In: J.E. Hovens & H.J.G.M. van Megen (red.), *Handboek Psychologische psychiatrie*. Utrecht, De Tijdstroom, p. 115-130.
- Nieuwbeerta, P. & Leistra, G., (2007). *Dodelijk geweld in Nederland. Moord en doodslag 1992-2006*. Amsterdam, Balans.
- Nuytiens, A. & Christiaens, J. (2010). Trajecten van vrouwelijke gedetineerden; weinig jeugd delinquenten, veel late starters. *Tijdschrift voor Criminologie*, (52) 4, p. 395-422
- Report to the Government of the Netherlands on the visit to the Netherlands carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 21 October 2011*. Strasbourg, 9 August 2012.
- Resnick, P.J. (1970). Murder of the Newborn: A Psychiatric Review of Neonaticide. *American Journal of Psychiatry*, 126, p. 1414-1420.
- Serran, G., & Firestone, Ph. (2004). Intimate partner homicide: A review of the male proprietariness and the selfdefense theories *Aggression and Violent Behavior*, 9, p. 1-15.
- Shackelford, T.K., Buss, D.M. & Bennett, K. (2002). Forgiveness or breakup: Sex differences in responses to a partner's infidelity. *Cognition and Emotion*, 16 (2), 299-307.
- Slotboom, A., Wong, T.M.L., Swier, C. & Broek, T.C. van der (2011). *Delinquente meisjes. Achtergronden, risicofactoren en interventies*. Den Haag: WODC.
- Slotboom, A., Kruttschnitt, C., Bijleveld, C.C.J.H. & Menting, B. (2011). Psychological wellbeing of Dutch incarcerated women: importation or deprivation? *Punishment and Society*, 13(2), 176-197.
- Slotboom, A. & Bijleveld, C.C.J.H. (2007). Wat er in je hoofd en hart zit weet niemand: gedetineerde vrouwen in Nederland. *Justitiële Verkenningen*, 4, 72-88.
- Soyka, M. (2005). *Wenn Frauen töten. Psychiatrische Annäherung an das Phänomen weiblicher Gewalt*. Stuttgart/New York, Schattauer.
- Spierenburg, P., Long-Term Historical Trends of Homicide in Europe. In: Liem, M.C.A., & W.A. Pridemore (Eds.) (2012). *Handbook of European Homicide Research*. New York, Springer, p. 25-38.
- Stanton, J., Simpson, A. et al. (2000). A Qualitative Study of Filicide by Mentally Ill Mothers *Child Abuse & Neglect*, 24, p. 1451-1460.
- Tigchelaar, J. (1995). De (over)gevoeligheid van het recht. Overmacht bij partnerdoding en euthanasie. *Nemesis* (1995) 1, p. 1-2.
- Tseng, W.-S., Matthews, D. & Elwyn, T.S. (2004). *Cultural Competence in Forensic Mental Health*, New York, Brunner-Routledge.

- Veen, H.C.J. van der, & Bogaerts, S. (2011). *Huiselijk geweld in Nederland. Overkoepelend syntheserapport van het vangst-hervangst-, slachtoffer- en daderonderzoek 2007-2010*. Den Haag, Boom Juridische Uitgevers, Reeks Onderzoek en beleid nr. 288.
- Vermassen, J. (2004). *Moordenaars en hun motieven*. Antwerpen/Amsterdam, Manteau/Meulenhof.
- Weevers, M., & Bijleveld, C.C.J.H. (2010). 'Thans zal met kracht het breien van kousen worden voortgezet'. *Vrouwelijke bedelaars en landlopers in de RWI te Leiden 1886-1907. Justitiële Verkenningen*, 36, 2, p. 44-67.
- Wijs-Heijlaerts, K.J. de, Verheugt, A.J. & Oei, T.I. (2012). The Psyche of Women Committing Neonaticide. A Psychological Study of Women who Kill their Newborn Children. In: T.I. Oei & M. Groenhuijsen (Eds.), *Progression in Forensic Psychiatry: About Boundaries*. Deventer, Kluwer, p.435-450.
- Wilson, M., Daly, M. *et al* (1995). Familicide: The killing of spouse and children. *Aggressive Behavior*, 21, p. 275-291.
- Wolleswinkel, R., (1997). *Gevangen in moederschap. Gedetineerde vrouwen en het recht op family life*, Gouda Quint, Deventer.
- Wolleswinkel, R., (2005). Geweld dat huiselijk wordt genoemd. In: A.H.E.C. Jordaens, P.A.M. Mevis & J. Wöretshofer (red.), *Praktisch strafrecht*. Nijmegen, Wolf Legal Publishers, p. 607-619.
- Wulffen, E. (1925). *Das Weib als Sexualverbrecherin*. Berlin, Langenscheidt.

Bijlage Aandeel van vrouwen onder de veroordeelde personen (algemeen en alleen voor mishandeling) in Europese landen in 2006

	Totaal delinquenten per 100.00 inwoners		Veroordeeld voor mishandeling	
	aantal	% vrouw	Aantal	% vrouw
Albanië	231	7,3	14,2	5,4
Armenië	101	5,9	10,5	
België	1805	15,7	46,5	4,2
Bulgarije	397	8,2	4,1	2,9
Croatië	567	9,8	42,3	4,6
Cyprus	191	7,5	11,0	1,2
Czech. Republiek	675	14,3	26,1	6,0
Oostenrijk	524	14,3	70,2	7,3
Denemarken	3466	17,2	-	-
Duitsland	1088	18,1	98,7	8,6
Finland	4158	17,5	205,3	12,7
Frankrijk	1032	9,5	100,6	8,2
Georgië	385	5,9	28,4	4,5
Griekenland	665	12,3	-	-
Hongarije	1054	15,9	54,9	9,3
IJsland	1051	15,8	32,9	4,0
Ierland	5356	-	0,7	
Italië	406	13,6	13,6	12,3
Letland	435	8,4	19,4	8,6
Litouwen	543	9,7	38,3	9,2
Nederland	762	12,0	82,4	10
Noorwegen	304	13,1	-	-
Polen	1214	8,2	103,3	4,0
Portugal	664	8,4	53,0	16,7
Roemenie	304	7,0	46,2	10,2
Rusland	639	13,1	-	-
Slowakije	478	14,0	25,0	5,1
Slovenië	430	11,2	41,1	3,9
Zweden	1318	17,5	96,8	11,4
Zwitserland	1496	15,2	41,8	9,4
Turkije	1290	6,9	130,7	7,9
VK: Engeland & Wales	2646	19,5	74,0	10,3
VK: Noord Ierland	1513	13,0	77,8	14,6
VK: Schotland	1314	15,7	296,2	15,9
Gemiddelde	1057	12	63	8
Mediaan	651	13	44	8
Minimum	101	6	1	1
Maximum	5356	20	296	17